

Alexandru Mareş

O MĂRTURIE DIN 1628 DESPRE GRAIUL DIN NORDUL HUNEDOAREI

1. Cercetările de dialectologie istorică, întreprinse în primul rând de Ion Gheţie, au evidenţiat importanţa textelor neliterare pentru studierea ramificaţiilor teritoriale ale limbii române vechi¹. S-a constatat, cu acest prilej, inegala repartitie geografică a acestor texte (acte de vânzare-cumpărare, scrisori, însemnări etc.), cele provenite din Transilvania şi mai ales din Banat fiind extrem de rare. De exemplu, pentru zona Banat–Hunedoara, din secolul al XVI-lea ne-a parvenit un singur text: scrisoarea mitropolitului Transilvaniei Ioan de Prislop (*Bălgrad, 1600)². Din secolul al XVII-lea, pentru aceeaşi zonă, deţinem câteva scrisori şi însemnări, şi acestea puţine la număr, care, din păcate, i-au fost inaccesibile lui Ion Gheţie. Una dintre aceste mărturii nefructificate lingvistic o reprezintă scrisoarea mitropolitului Ghenadie al Transilvaniei din 4 decembrie 1628. Originar din Brad (jud. Hunedoara)³, mitropolitul se adresează, în scrisoarea sa, autorităţilor din

¹ Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1974, p. 51 (se va cita în continuare: GMG); Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 90 (se va cita în continuare GBD).

² *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru. Introducerea de Alexandru Mareş, Editura Academiei, 1979; p. 207–208 (se va cita în continuare DÎ).

³ Nobil român, pe nume Gheorghe (ca mirean), a devenit mitropolit al Transilvaniei la recomandarea făcută principelui Gabriel Bethlen de superintendentul calvin Keserii Dajka Ioan (Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*, Volumul I (Până la 1698), ediţia a II-a, revăzută şi întregită cu 115 ilustraţii, Sibiu, 1935, p. 188; se va cita, în continuare Meteş, *Istoria bisericii*). Datorită bunelor relaţii întreţinute cu biserica din Ţara Românească, în special cu mitropolitul Teofil, *Pravila* de la Govora (1640) va cunoaşte un tiraj destinat Transilvaniei, în prefaţa exemplarelor respective fiind menţionat „Ghenadie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop şi mitropolit a toată Ţara Ardealului” (Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche 1508–1830*, Tomul I, 1508–1716, Bucureşti, 1903, p. 114). Unele acţiuni atribuite lui Ghenadie, cum ar fi cea a procurării unei tipografii din Ţara Românească, sunt lipsite de un suport documentar. Mitropolitul este atestat la Braşov în 22 martie 1639 (N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1902, p. 213; se va cita în continuare Iorga, SD), dar sursa acestei informaţii nu specifică că acesta ar fi cerut „şrift” de la munteni, cum afirmă N. Iorga (*Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ediţia a II-a – revăzută şi adăugită –, vol. I, Editura Ministerului de Culte, Bucureşti, 1928, p. 300; se va cita în continuare Iorga, *Istoria bisericii*). Simplă presupunere rămâne şi rugămintea adresată de Ghenadie mitropolitului Teofil, sosit la Bălgrad în mai 1640 în fruntea unei solii de boieri, „să-i trimită o tipografie şi un meşter tipograf” (Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972, p. 157), actele care atestă prezenţa acestei solii în Transilvania neconţinând nicio referire la mitropolitul Ghenadie şi la

„varmeghie Hinedoarii”, încunoştiinţându-le că l-a întărit pe protopopul Ianăş ca să cerceteze starea bisericilor şi felul în care preoţii din acelaşi comitat combat faptele necanonice, în special căsătoriile între rude („pân na al cincele văr”) şi despărţirile soţilor; împreună cu juraţii, protopopul va putea „despărţi şi bişăgălui”. Unii istorici au remarcat câteva concesii pe care Ghenadie le-a făcut calvinilor, cum ar fi acceptarea aşezământului protopopilor şi propovăduirea cuvântului evanghelic în limba română⁴. Sub raportul limbii, textul a rămas însă necercetat. Deşi scrisoarea a fost reproduasă în două rânduri⁵, ediţiile ei păcătuiesc prin lecţiuni greşite şi omisiuni⁶, constatare care ne-a determinat să-i reproducem textul în transcrierea noastră.

2. Reproducerea de faţă s-a efectuat după facsimilul originalului publicat de Ştefan Meteş⁷.

†МЛѢПІЮ ВЪЖІЮ ПРѢВѢЩЕНАѢ ДѢХІИЕПЫПѢ КѢ
ГЕНАДІЕ Ѡ СПѢВѢ ГРАСКІИ И ВАСКІИ

и вараскіи и самаѣскіи и въсе земли дѣлскіи и прѡѣ.¹ Pace şi blagoslovenie. Scriem tuturor domnilor şi işpanilor şi viţeişpanilor² şi birailor şi sulgabirailor şi tuturora deregătorilor, carii sânteţi făcători de dereptate şi purtători de cinste din varmeghie Hinedoarii³, să fie domnie voastră⁴ sănătoş. Alta dăm ştire domniilor voastre⁵ şi altor, tuturor preoţilor şi birailor de pren toate satele, împreună tuturor, românilor cari se țin de leage grecească şi sârbească, cum, văzându noi protopop Ianăş din Hinedoara la mâna lui cărţile şi altor vlădici mai denainte vreame, într-acela chip dat-am şi vlădi[cia] mea cartea noastră⁶, cum să fie tare şi puternic a socoti întru toate lucrurile legii, alegându sventele besereci de acoperiş, de țințerimuri şi de si<c>riul din lăuntru, cum isprăvescu preoţii şi cum învaţă svânta⁷ ievanghelie⁸, şi toţ oamenii cum postescu⁹ şi cum ascultă, şi de toate necăderile să socotească pân na al cincele văr, şi de cuscii şi de cumetrii, de carii se mestecă cu

întâlnirea sa cu omologul din Țara Românească (Iorga, SD, IV, p. 217–219, 220–222). În sfârşit, în rândul supoziţiilor fără acoperire trebuie trecută şi tipărirea la Bălgrad în 1639, sub patronajul lui Ghenadie, a unei cărţi de rugăciuni, cuprinzând, printre altele, *Paraclisul Precistii*, *Gromovnicul* şi *Trepeticul* (Gheorghe I. Moisescu, Ştefan Lupşa şi Alexandru Filipaşcu, *Istoria bisericii române*, vol. II (1632–1949), Bucureşti, 1958, p. 26, se va cita în continuare Moisescu, Lupşa, Filipaşcu, *Istoria bisericii*); potrivit corpului de litere şi unor indicii prezente în text cartea respectivă s-a tipărit în Țara Românească (Nicolae Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, extras din *La Transylvanie*, Bucarest, 1938, p. 42–43).

⁴ Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 236; Meteş, *Istoria bisericii*, p. 189; Moisescu, Lupşa, Filipaşcu, *Istoria bisericii*, I, p. 361.

⁵ Tim. Cipariu, *Acte şi fragmente latine româneşti pentru istoria beserecei române*, Blaj, 1855, p. 253–254, Iorga, SD, XII, p. 280–281.

⁶ Iată câteva exepile: ed. Cipariu: *işpanilor* (253/8) în loc de *işpanilor*, *într-acelaş* (253/17) în loc de *într-acela*, *alegând* (253/20) în loc de *alegându*, *siriul* (253/21) în loc de *si<c>riul*, *pân' la al cincele* (253/24) în loc de *pân na al cincele*, şi *de cumetrii* (omis, 253/25), *de aceasta scriam* (254/3) în loc de *deaceast-am scriiat*, 1628 (254/4) în loc de *amin* etc.; ed. Iorga: *statornic* (281/3) în loc de *putearnic*, *birşăglui* (281/14) în loc de *birşăgălui*, *de ačasta scriam-vă* (281/17) în loc de *deaceast-am scriiat*; *amin* (omis, 281/17) etc.

⁷ Meteş, *Istoria bisericii*, p. 189.

știre și fără știre, și de oamenii¹⁰ carii-ș lasă muierile, așijderea și muierile care-și¹¹ lasă bărbații. Dereptu aceae și voi preoților și cu tot clericul besearecilor să aveț <a> asculta de toate de ce va da protopopul învățatură, pentru că i-am dat putere cum, unde va fi leage, împreună cu giurații să poată despărți și birșăgălui cu dereptate. Iar cine nu va asculta de cuvântul cărții noastre¹² să fie birșag 12 florinț. Iar să se va ținea într-alt chip cineva, acela să fie oprit de besearecă. De această-am scriiat c[a] ѿ бѣ въ ли^м, амин. пи^ѣ мѣца ди^ѣ. д. дн^н въ лѣ^т 1628.

În chipul meu să poroncească în tot locul¹⁴. Ghenadie arhiepiscop¹⁵

¹ Sl., în trad.: *Cu mila lui Dumnezeu preasfințitul arhiepiscop chir Ghenadie din scaunul Bălgradului și al Vadului și al Oradiei și al Sătmarului și a toată țara Ardealului și altele*. ² Scris: вицѣнишпаниаѡ. ³ Scris: хинедорѣи. ⁴ Scris: восѣѣ. ⁵ Scris: восѣѣ. ⁶ Scris: ноѣѣ. ⁷ Scris: сѣа; altă lecțiune posibilă: *sfânta*. ⁸ Scris: ѣвѣаа. ⁹ Scris: поѣѣѣѣ, primul e fiind anulat cu o linie care coboară sub rând. ¹⁰ Scris: ѡмѣ. ¹¹ Scris: каѣши; altă lecțiune posibilă: *carii-și*. ¹² Scris: în ноѣѣ. ¹³ Sl., în trad.: *și Dumnezeu să vă veselească, amin. Scris în luna decembrie, zile 4, în anul*. ¹⁴ Sub această dispoziție, s-a adăugat la o dată necunoscută iscălitura mitropolitului Simeon Ștefan: *Stefan arhiepiscop i mitropolit*. ¹⁵ În stânga iscăliturii se află aplicată pecetea mitropolitului Ghenadie, a cărei legendă nu se distinge în facsimil; o reproducem după Iorga, SD, IV, p. 281: [вѣдка гена]дѣе.

3. Mitropolitul Ghenadie, cunoscător al limbii maghiare⁸, a fost, după cum lasă să se întrevadă grafia și modul de exprimare, un om cu oarecare știință de carte. Scrisoarea sa urmează formularul obișnuit în epocă al acestui gen de adresare scrisă: intitulăția și protocolul final (salutația și data) sunt reproduse în slavonă, iar notația și expoziția sunt introduse prin formulele deja încetățenite: (*alta*) *dăm știre* și, respectiv, *dereptu aceae*⁹.

Reprezentând una dintre rarele mărturii scrise în secolul al XVII-lea de o persoană originară din comitatul Hunedoara, textul mitropolitului, originar din Brad, prezintă evident interes pentru cei interesați de studiul și evoluția graiurilor dacoromâne din trecut. În consecință, prezentăm cele mai însemnate particularități lingvistice ale acestei scrisori.

FONETICĂ

Vocalism. *Ă* accentuat > a în *birailor*, *sulgabirailor*, exemple care au mai fost înregistrate în Țara Moșilor, deci în proximitatea comitatului Hunedoarei, și în comuna Sadu, jud. Sibiu¹⁰.

⁸ Vezi scrisoarea mitropolitului, adresată bistrițenilor în 17 martie 1636, în *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, Volumul XV, Partea II, 1601–1825, București, 1913, p. 1020–1021.

⁹ Vezi observațiile noastre în legătură cu formularul scrisorilor din secolul al XVI-lea în DÎ, p. 35–47.

¹⁰ DA, s.v. *birău*; DLR, s.v. *solgăbirău*.

Ă neaccentuat > e în *besearecă, beseareci, besearecilor*. Alte atestări hunedorene atestă trecerea lui ă etimologic la e: *beserică* (Târnăvița, 1667, DCV, 393) și chiar fonetismul din ultima sa fază de evoluție: *biserică* (Târnăvița, 1661, DCV, 393; Crișcior, 1683, DCV, 259; Ocolîșu Mare, 1691, DCV, 333)¹¹.

E inițial > ie în *ievanghelie*, stadiu fonetic atestat în secolul trecut în Țara Hațegului¹².

E medial neaccentuat păstrat în *oameni, oamenii, satele*, exemple care înregistrează un fonetism atestat constant în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în comitatul Hunedoara, la nord de Mureș: *dzilele* (Roșcani, 1729, ȘC, II, 390), *feciorii* (Crișcior, 1683, DCV, 259), *feciorilor, feciorul* (Peștera, 1731, DCV, 225), *oameni* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393; Mada, 1687, DCV, 281; Dănulești, 1707, DCV, 225), *a venit* (Târnăvița, 1661, DCV, 393), *zilele* (Cigmău, 1672, DCV, 435; Ocolîșu Mare, 1691, DCV, 333).

E final păstrat în *cinste, tare, toate, unde* etc. În ținutul Hunedoarei evoluția lui e final la i a fost înregistrată sporadic în epoca veche (GMG, 97; GBD, 109), notațiile cu e final conservat fiind majoritare: *anume* (Târnăvița, 1661, DCV, 393; Ocolîșu Mare, 1691, DCV, 333), *carte* (Măceu, 1656, DCV, 315; Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393; Cigmău, 1672, DCV, 435; Mada, 1687, DCV, 281; Crișcior, 1683, DCV, 260; Mănăstirea Prislop, 1730, DCV, 460; Peștera, 1731, DCV, 335), *se cuvine, nume, unde* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393), *sale* (Măceu, 1656, DCV, 315; Mada, 1687, DCV, 281; Roșcani, 1729, ȘC, II, 390).

E nesincopat în *deregătorilor, dereptate, derepta*. De remarcat că formele nesincopate s-au menținut în ținutul Hunedoarei până în zilele noastre¹³.

U > o în *preoții, preoților*. Cuvântul *popă* fiind majoritar în texte, *preut* (*preot*) a fost înregistrat mai rar. În secolul al XVI-lea, în sudul Hunedoarei a fost înregistrat fonetismul etimologic (GMG, 111–112). Singurele atestări cunoscute din secolul următor pentru această zonă prezintă fonetismul evoluat: *preoți* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393).

U final notat în *alegându, dereptu, isprăvescu, postescu, văzându*. În exemplele respective ʃ corespundea unui element de timbru u (silabic sau nesilabic)¹⁴. Pentru ținutul Hunedoarei este de consemnat notarea lui ʃ final în scrisoarea mitropolitului Ioan de Prislop (DÎ, CXV, 207).

Ea accentuat (în poziție e) păstrat în *besearecă, leage, puteare* etc. În aceste exemple ʃ putea cunoaște două realizări: ea sau ȅ.

¹¹ Siglele întrebuițate: DCV = Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983; ȘC = Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, I–IV, 1978–1992.

¹² Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 24.

¹³ DCV, p. 393: *derept* (Târnăvița, 1661), *dereptate* (*Cartea de cântece* copiată de I. Viski în 1697, la Sântămăria-Orlea și Geoagiul de Jos, GBD, p. 361); R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne în Limba română*, V, 1956, nr. 2, p. 44, h. 5; *Atlasul lingvistic pe regiuni. Transilvania*, II, București, Editura Academiei Române, 1997, h. 172.

¹⁴ Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești* (extras din *Studii și cercetări lingvistice*, XV, 1964, fasc. 1–4), București, 1964, p. 38–45.

Eá > e, ę în *aceae*; cf. însă *așijderea, mea*. În secolul al XVI-lea, în Hunedoara au fost înregistrate ambele fonetisme (GMG, 115–117), situație care se perpetuează și în următoarele două secole, majoritare fiind exemplele cu diftongul conservat: *cartea* (Crișcior, 1683, DCV, 259; Poiana, 1688, DCV, 342), *dinaintea* (Dănulești, 1707, DCV, 225), *mea* (Cigmău, 1672, DCV, 435), *moartea* (Crișcior, 1683, DCV, 259), *ședea* (Delari = Ghelari, 1730, DCV, 460) – *carte, me*¹⁵ (Crișcior, 1683, DCV, 259), *puțante* (Hunedoara, după 1731, GBD, 120).

lá > ie, ie în *domnie voastră, varmeghie*. Fenomenul nu a fost atestat în epoca veche în scrierile altor hunedoreni.

Hiatul *ă-u* s-a păstrat în *lăuntru*.

Consonantism. F nepalatalizat în *să fie, va fi*. În secolul al XVI-lea, trecerea lui *f* la *h'* a fost înregistrată în scrisoarea mitropolitului Ioan, originar din sudul Hunedoarei, în care apare și *f* nepalatalizat (GMG, 122). În secolul următor, textele hunedorene prezintă numai exemple cu *f* păstrat: *să fie* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393; Crișcior, 1683, DCV, 260; Poiana, 1688, DCV, 342; Ocolîșu Mare, 1691, DCV, 333), *să fiu, Fiului* (Cigmău, 1672, DCV, 435), *fiul* (Ocolîșu Mare, 1691, DCV, 333). Forme palatalizate sunt înregistrate în secolul al XVIII-lea în Densuș și Boholt (GBD, 123), localități situate în sudul și, respectiv, centrul comitatului.

V nu a evoluat la *f* în *sventele*. Dacă în secolul al XVI-lea, ambele fonetisme (*v* intact și *v > f*) au fost înregistrate în zona Hunedoarei, în secolul următor, exceptând exemplul din scrisoarea lui Ghenadie, nu întâlnim decât exemple cu noul fonetism: *sfâ(n)ta* (Crișcior, 1683, DCV, 259), *sfântă, sfinții* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393), *sfinți* (Ocolîșu Mare, 1691, DCV, 393).

S și *ț* moi în *cărțile, se țin, si<c>riul, țințirumul*. Pentru Banat-Hunedoara, rostirea moale și rostirea dură a acestor consoane a fost înregistrată în secolul al XVI-lea în *Palia de la Orăștie* (GMG, 167 – 169). Ambele rostiri au fost atestate în comitatul Hunedoara și după 1600: *biserică* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393; Crișcior, 1683, DCV, 259; Ocolîșu Mare, 1691, DCV, 333), *se cuvine, am silit* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393), *seminție* (Crișcior, 1681, DCV, 259) – *sămînții* (Mada, 1687, DCV, 281), *să să știe* (Dănulești, 1707, DCV, 225).

Ș moale în *așijderea, și*. În secolul al XVI-lea, *ș* moale și *ș* dur au fost înregistrați în spațiul lingvistic hunedorean (GMG, 177 – 180). După 1600, cele două rostiri continuă să fie atestate, rostirea moale fiind totuși mai răspândită: *greșeli, și* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393), *greșit, greșiți, și* (Cigmău, 1672, DCV, 435), *moșie, și* (Mada, 1687, DCV, 281), *ședea* (Delari = Ghelari, 1730, DCV, 460), *și* (Crișcior, 1683, DCV, 259; Poiana, 1688, DCV, 342; Peștera, 1731, DCV, 395; Ocolîșu Mare, 1691, DCV, 333) – *s-au așăzat* (Orăștie, 1765, GBD, 141), *înșălăciune* (Orăștie, c. 1750, GBD, 141).

Dz > z în *văzându*. Înainte de 1600, în comitatul Hunedoara a fost atestată africata *dz* (GMG, 188–190). Deși prezența fricativei *z* în acest teritoriu a fost

¹⁵ Reproduse inexact de Florian Dudaș: *carte(a), me(a)*, ca și cum scribul ar fi omis notarea lui *a*.

înregistrată de Ion Gheție abia în 1754 (GBD, 147), noi am întâlnit-o constant în secolul al XVII-lea : *Dumnezeu* (Târnăvița, 1661, 1667, DCV, 393; Cigmău 1672, DCV, 435; Crișcior, 1683, DCV, 259; Ocolişu Mare, 1691, DCV, 393), *Dumnezău* (Roșcani, 1729, ȘC, II, 390), *luminează, pierzi, să zice, zilele* (Cigmău, 1672, DCV, 435), *zilele* (Târnăvița, 1661, DCV, 393); în două dintre localitățile indicate s-a notat și africata *dz*: *dzilele* (Târnăvița, 1661, DCV, 393; Roșcani, 1729, ȘC, II, 390).

Ğ (<*j* +*u* latin) păstrat în *giurații*. Africata a fost înregistrată în spațiul hunedorean în secolul al XVI-lea (GMG, 198), continuând să fie notată și după 1600, în special în nordul acestei regiuni. Primul exemplu de notare a fricativei *j* în această regiune datează din 1699, după care exemplele se înmulțesc¹⁶.

MORFOLOGIE

Pronumele relativ *care* prezintă la plural formele *cari* și *carii*.

Adjectivul nehotărât *tot* înregistrează la dativ plural forma în *-a*: *tuturora*; cf. însă și *tuturor*, cu *r* suprascris în poziție finală.

La perfectul compus 1 sg. întâlnim forma *am scriiat*, aparținând conjugării I. În zilele noastre, diverse forme ale verbului *scria* au fost notate în Banat-Hunedoara, iar izolat și în sudul Bihorului și Mehedinți. În secolul al XVI-lea, în *Palia de la Orăștie* a fost înregistrat imperativul *scriadză* (GMG, 241). După 1600, forme ale lui *scria* au fost atestate în scrieri aparținând unor hunedoreni: *szkriadze* (*Cartea de cântece* copiată în Hațeg în 1642 de Gergely Sandor de Agyagfalva, GBD, 307), *au szkriat* (*Cartea de cântece* și *Psaltirea versificată* copiate de I. Viski în 1697 la Sântămăria-Orlea și Geoagiul de Jos, GBD, 362), *s-au scriiat* (Roșcani, 1729, ȘC, II, 390).

Menționăm locuțiunea verbală *a fi oprit* „a se interzice cuiva”: *acela să fie oprit de besearecă*, adică „să i se interzică accesul în biserică”.

Numeralul ordinal primește la masculin terminația *-le*: *al cincele*. Textele neliterare din Moldova și Transilvania înregistrează în epoca veche numerale cu această terminație (GBD, 165).

Pentru adverbe consemnăm pe *nainte* „înainte” și locuțiunile adverbiale *dereptu aceae* „pentru aceea” și *într-alt chip* „altfel, în alt mod”.

Dintre prepoziții reținem pentru raritatea exemplelor, pe *na* „la”: *pân na al cincele văr*. Lipsa construcției cu *pre* este vizibilă în contextul *văzându noi protopop Ianăș*.

Din rândul conjuncțiilor, notăm pe *să* „dacă”: *Iar să se va ținea într-alt chip cineva, acela să fie oprit de besearecă*.

¹⁶ Ion Gheție, *Evoluția africatelor ĉ și ĝ la fricative în Transilvania după 1700*, în *Fonetică și dialectologie*, vol. VI, 1969, p. 46; DCV, 460: *jos* (Delari = Ghelari, 1730).

LEXIC

Menționăm câteva cuvinte de origine maghiară aparținând domeniului administrativ din Transilvania: *birai*, „birău, primar”, *birşag* „amendă”, *birşăgăului* „a amenda”, *işpan*, „conducător administrativ și militar al unui comitat”, *sulgabirai* „slujbaş cu diverse atribuții în administrația din Transilvania”, *varmeghie* „comitat, ținut în Transilvania”, *vişeişpan* „loctiitor al ișpanului”.

Alți termeni care merită să fie reținuți: *cliric* „tagma preoților, cler”, *florint* „monedă de aur sau de argint”, *giurat* „slujbaş care ajută pe jude în administrație și în instanțele de judecată”, *isprăvi* „a îndrepta; a conduce”, *mesteca* (despre bărbați și femei) „a se împreuna”, *necădere* „faptă necuviincioasă”, *sicriu* „chivot, lădiță din altar în care se ține cuminecătura rezervată celor ce se împărtășesc”, *socoti* „a cerceta”, *șintirim* „cimitir”.

4. Ne putem, desigur, întreba dacă în anul 1628 particularitățile lingvistice înfățișate mai sus aparțineau în totalitate graiului vorbit în nordul Hunedoarei? Întrebare legitimă, întrucât, preluând scaunul mitropolitan în toamna anului 1627, Ghenadie a intrat în contact direct cu vorbitori ai graiului din sud-vestul Transilvaniei. Totodată, prin mijlocirea cărților coresiene¹⁷ pe care le va fi citit pentru a le propune clerului spre lectură în biserică, îndeplinind astfel una dintre principalele condiții impuse de calvini la numirea sa ca mitropolit¹⁸, el va fi luat contact cu normele variantei literare din sud-estul Transilvaniei. Au existat, așadar, circumstanțe favorabile receptării unor influențe venite dinspre cele două graiuri ardelenesti meridionale. În mod deosebit, cărțile coresiene ar fi putut să lase urme în scrisul mitropolitului, acestea fiind în acele vremuri, exceptând *Cartea de cântece* (Cluj, 1575) și *Palia de la Orăștie*, singurele tipărituri de scrieri religioase în limba română.

Parcursarea scrisorii lui Ghenadie ne permite să constatăm că majoritatea particularităților lingvistice conținute se putea regăsi la acea dată în graiul din nordul Hunedoarei. S-ar putea, desigur, ridica un semn de întrebare în legătură cu prezența lui *z* în graiul lui Ghenadie, invocându-se notarea africateri *dz* în scrisoarea din 1600 a episcopului Ioan de Prislop, dar o astfel de abordare nu ni se pare îndreptățită. După cum am văzut, *z* a fost notat constant în însemnările hunedorene din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, fiind înregistrat în cinci localități situate la nord de Mureș (în două dintre acestea apare și *dz*). Este, de altfel, posibil ca această fricativă, înregistrată destul de devreme și în localități din sud-vestul Transilvaniei (*zeci*, zona Sibiului, 1601–1602, GBD, 147; *Dumnezeu*,

¹⁷ Pentru difuzarea cărților coresiene și pentru reproducerea și prelucrarea în secolul al XVII-lea a acestor versiuni tipărite, vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, Editura Minerva, 1994, p. 305–340, Al. Mareș, *O copie din 1625 a Cazaniei a II-a coresiene*, în *Limba română*, XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 287–297.

¹⁸ Moiescu, Lupșa, Filipașcu, *Istoria bisericii*, I, p. 361.

zile, Sebeşul de Sus, 1625, ŞC, IV, 362), să fi avut curs în nordul Hunedoarei încă înainte de 1600. Acceptând o asemenea posibilitate, ar trebui în consecinţă să revedem explicaţia prezenţei lui *z* în *Palia de la Orăştie* ca urmare a intervenţiei tipografilor munteni¹⁹; în tipăritura bănăţeană notarea africatăi s-ar fi putut datora în egală măsură şi unuia dintre cei doi traducători hunedoreni ai scrierii, eventual chiar ambilor traducători: Achirie protopopul comitatului Hunedoara şi Moisi Peştişel.

În ceea ce priveşte alternanţa *-ea / -e* (*ǣ*), aceasta se explică în mod satisfăcător prin încrucişarea între tradiţie grafică şi realitatea fonetică.

5. În concluzie, particularităţile lingvistice din această scrisoare, chiar dacă reprezintă mesajul unui singur vorbitor, ne oferă posibilitatea, în primul rând cele din domeniul foneticii, dar şi o particularitate morfologică ca *scria*, să desprindem ceva din coloritul specific graiului din nordul Hunedoarei. O parte dintre aceste fonetisme şi forme morfologice se regăsesc în unele adnotări hunedorene de epocă. În privinţa lexicului, e de presupus că cuvintele de origine maghiară desemnând realităţi ale administraţiei transilvănene făceau parte din graiul vorbitorilor din această zonă. Alţi termeni, cum ar fi *isprăvi* „a îndrepta; a conduce” sau *necădere* „faptă necuviincioasă” fac parte din rândul cuvintelor pentru care nu beneficiem în epoca veche de atestări din texte hunedorene, deci a căror existenţă în graiul natal al lui Ghenadie nu poate fi confirmată. *Cliric* „cler” şi *sicriu* „chivot” aparţin, în schimb, lexicului specializat religios, dobândit de Ghenadie prin instrucţie.

UN TÉMOIGNAGE DE 1628 SUR LE PARLER DU NORD DE HUNEDOARA

(Résumé)

La lettre roumaine de 1628 écrit par le métropolitain Ghenadie de Transylvanie, originaire de Brad, concerne des particularités linguistiques caractéristiques, en majorité, du parler septentrional de Hunedoara. Certaines de ces particularités sont confirmées par les notes hunédoariennes du XVIIe siècle et du début du XVIIIe siècle.

Cuvinte-cheie: Ghenadie, mitropolitul Transilvaniei, graiul din nordul Hunedoarei.

Mots-clés: Ghenadie, le métropolitain de Transylvanie, le parler du nord de Hunedoara.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13*

¹⁹ Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea*. Ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 527; GMG, p. 190.